

SHAXSLARDA LAYOQAT SHAKLLANISHI HAQIDA PSIXOLOGIK QARASHLAR

Xurramova Nuriya Toirovna

Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani 28- maktab psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarning ilmiy dunyo qarashlarini tarkib toptirish hamda faolligini oshirish, erkin fikr yurita olishga o'rgatish, ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va ro'yobga chiqarish, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini shakllantirish va nihoyat kafolatlangan yakuniy natijaga erishishishi haqida ilmiy asoslangan fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya axborot bilan ishlash shaxsiy kompetentlik differentsial va individual yondashuv, masala, mashq, darslik, o'quv jarayoni, nazorat.

KIRISH

Layoqat – insonning anatomik-fiziologik xususiyati bo'lib, qobiliyatlar rivojining asosidir. Layoqat – qobiliyatning nasliy mustahkamlangan omili, qobiliyat rivojlanishining tabiiy zamini. Muayyan sharoit mavjud bo'lganda layoqat qobiliyatning shakllanishi va rivojlanishini ta'minlaydi. Asab analizatorlarining ayrim tug'ma xususiyatlari layoqatni tashkil etadi. Asab tizimining tipologik xususiyatlari xam layoqat sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Muvaqqat nerv bog'lanishlarining tarkib topish tezligi, mustahkamligi, diqqatni to'plash kuchi, asab tizimining chidamliligi, aqliy ish qobiliyati ham layoqatga bog'liq. Shuningdek, birinchi va ikkinchi signallar tizimining munosabati hamda taraqqiyot darajasi ham layoqat sifatida qaralishi mumkin. Signallar tizimi o'rtasidagi munosabat xususiyatlariga qarab, rus olimi I. Pavlov oliy nerv faoliyatining uchta maxsus insoniy tipini ajratib ko'rsatgan. Bular: 1) badiiy tip – birinchi signal tizimining nisbatan ustunligi; 2) fikrlovchi tip – ikkinchi signal tizimining nisbatan ustun bo'lishi; 3) aralash tip – ikkala signallar tizimining muvozanati. Badiiy tip kishilari uchun bevosita taassurotlarning yorqinligi, idrok va xotiraning obrazliligi, xayolning boyligi va jonliligi, emosionallik xarakterlidir. Fikrlovchi tipga mansub kishilar analiz va sistemalashtirishga, umumlashgan, mavhum tafakkurga moyil bo'ladi. Muayyan layoqat mavjud bo'lganda bolada musiqiy, adabiy, badiiy-tasviriy, matematik qobiliyat juda erta shakllanishi va tez rivojlanishi mumkin. Masalan, mashhur kompozitor Motsartda musiqa qobiliyati juda erta namoyon bo'lgan. Bunday ma'lumotlar ba'zida qobiliyatning tug'maligi haqida noto'g'ri xulosa chiqarishga ham sabab bo'ladi. Lekin shuni ham ta'kidlash lozimki, layoqat qobiliyatning rivojlanishiga kafolat bo'lolmaydi, u qobiliyatning

shakllanishi uchun sharoitlardan biridir. Inson qaysi kasb sohibi bo'lishidan qat'iy nazar o'z ishiga, mashg'ulotiga qunt bilan, mehr bilan yondashsa, uning sir asrorini mukammal egallaydi, shu bilan birga o'z-o'zini anglaydi, shu sohada kamol topadi. O'qituvchi ham bolalarni sevsa, tarbiyalasa, o'zi ham ulg'ayadi, donishmandlik kasb etib boradi. O'qituvchi kelajak farzandini tarbiyalab bilim beradi. Zero kelajak yoshlar qo'lida, ular bizning ertangi kunimiz. Ularda kompetensiyalarni shakllantirilishi, dars davomida o'quvchining faqat tinglovchi yoki eshitganini takrorlavchi "to'ti"ga emas, balki chuqur mushohada yurituvchi, mustaqil fikrini bayon etuvchi, boshqalar bilan o'zaro hamkorlikda ishlavchi, o'zgalar fikrini hurmat qiluvchi, keng dunyoqarashli shaxsga aylantirishda ilg'or pedagogik texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Interfaol metodlarni qo'llab dars o'tish o'quvchilarda har tamonlama ilmiy-nazariy bilimlarni mustaqil egallash, bilim va ko'nikma, malakalarini shakllantirish va shu asosida o'quvchilarning ilmiy dunyo qarashlarini tarkib toptirish hamda faolligini oshirish, erkin fikr yurita olishga o'rgatish, ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va ro'yobga chiqarish, o'qituvchi-o'quvchi hamkorligini shakllantirish va nihoyat kafolatlangan yakuniy natijaga erishishni ta'minlaydi. Interfaol usullarda o'qituvchi o'quvchining mustaqil va mukammal bilim olishi uchun muhit yaratmog'i, fan asoslarini egallashga yo'naltirmog'i, qiziqish, mehr uyg'otish bilan shug'ullanadi. Yangi pedagogik texnologiya dars o'tish usullari va shakllarini o'zgartirib, ularni xilma-xil qilib, o'quvchini o'quv jarayonining faol qatnashchisiga aylantiradi.

O'qitishning innovasion, nostandart(interfaol) shakllari kompyuterli o'yinlar, intrenetdan foydalanish, elektron darsliklar bilan turli usullarda yangi mavzuga ko'proq e'tibor qaratish, o'qitishni suhbat, o'yin, musobaqa, sahna ko'rinishli, musiqali, savol-javob, aqliy hujm, mushoira sayyohat, intervyu, tijorat, bahs-munozara kabi usullarda dars o'tishni talab qiladi. Darsning borish jarayonida ta'limiy metodlar va usullar almashina boradi. Noan'anaviy darsda o'quvchi shaxsi birinchi o'rinda turadi. O'qituvchi o'quvchi bilan yakkama-yakka, interfaol usulida harakat qiladi. Kompetentlilik–(lotincha:competens–layoqatli, qobiliyati bor) Kompetentlilik tarkibiga sof kasbiy bilim, ko'nikma va malakalardan tashqari, tashabbuskorlik, hamkorlik, guruhda ishlash layoqati, kommunikativ qobiliyati, real baholay olish, mantiqiy fikrlash, axborotni saralash va foydalana olish xususiyatlari ham kiradi.

Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim-o'quvchilarda egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'limdir. Tayanch kompetensiyalar:

1. Kommunikativ kompetensiya

– jamiyatda o'zaro muloqotga kirishish uchun ona tili va birorta xorijiy tilni mukammal o'zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalana olish;

- o‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to‘g‘ri qo‘ya olish va javob berish;
- ijtimoiy moslashuvchanlik, o‘zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish;
- muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o‘z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishontira bilish;
- turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur(konstruktiv) bo‘lgan qarorlarni qabul qila olish.

2. Axborot bilan ishlash

- mavjud axborot manbalaridan (internet, televizor, radio(audio–video yozuv)telefon, kompyuter, elektron pochta va boshq.) foydalana olish;
- media vositalaridan zarur bo‘lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta‘minlash va foydalanishda mediamadaniyatiga rioya qilish;
- ma‘lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish;
- kundalik faoliyatida uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish(oddiy tabriknomalar yoza olish, anketalarni to‘ldirish, mehmonxona ro‘yxatida o‘zi to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni qayd eta olishi va boshq.)

3. Shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi

- shaxs sifatida doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirish, jismoniy, ma‘naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilish;
- hayot davomida o‘qib o‘rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish;
- o‘z xatti-harakatini advokat baholash, o‘zini nazorat qila bilish, halollik, to‘g‘rilik kabi sifatlarga ega bo‘lish;
- o‘qib-o‘rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olish.

XULOSA

Insonda qanchalik kuchli layoqat bo‘lmasin, agarda u muayyan faoliyat bilan qat’iy va muntazam shug‘ullanmasa, undan taniqli musiqachi, rassom yoki shoir chiqmaydi. Qobiliyatga nisbatan layoqat polivalentligi bilan ajralib turadi, ya’ni aynan bir xil layoqat asosida turli xil qobiliyatlar shakllanishi va rivojlanishi mumkin. Layoqat ko‘p qirralidir, shuning uchun har bir qobiliyatga muayyan layoqati mos keladi, deb aytish mumkin emas. Demak, ayni bir layoqat asosida turli qobiliyatlar yuzaga kelishi mumkin. Masalan, badiiy tip asosida aktyorlik, yozuvchilik, rassomlik, musiqachilik qobiliyatlari tarkib topishi mumkin bo‘lsa, fikrlovchi tip zaminida esa matematika, falsafa, lingvistikaga bo‘lgan qobiliyat shakllanadi. Agar bola yoshligida o‘zini ko‘rsatmasa, ya’ni muayyan yutuqlarga erishmasa, buni layoqatsizlik deb qarash

kerak emas. Layoqat inson rivojlanishining turli davrlarida ham namoyon bo'lishi mumkin. Demak, layoqat shaxsning maxsus qobiliyatlari tarkib topishi va rivojlanishi uchun asos bo'ladigan anatomik-fiziologik imkoniyatdir. Layoqat insonning, shaxsning ma'naviyat va ma'rifatga, tabiatdagi betakrorlikni his etishga moyillik hamdir. Layoqat qancha kuchli bo'lsa, insondagi burch va mas'uliyat tuyg'usi ham shunchalik qat'iy bo'ladi. Shu asosda unda yuksak ma'naviyat hamda ma'rifat shakllanadi.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Селевко Г.К. Педагогические технологии на основе активизации и интенсификации деятельности учащегося. М.: Народное образование, 1998. 256 с. 1998.
2. O.U.Avlayev, S.N. Jo'rayeva, S.P.Mirzayeva "Ta'lim metodlari" o'quv-uslubiy qo'llanma, "Navro'z" nashriyoti, Toshkent – 2017.
3. М.В. Плотников, О.С. Чернявская, Ю.В. Кузнецова "Технология CaseStudy" Монография Нижний Новгород-2014.
4. Ситуационная методика обучения: Теория и практика Состав. Сидоренко А.И., Чуба В.И.- Киев: Центр инноваций и развития, 2001.- 256 с.
5. Зельдович Б.З. Ситуационное обучение управленческим дисциплинам — М.: Издательство Экзамен, 2008. — 544 с.
6. Бўрибоев А. А. Профессионал таълимда "Нефт ва уни қайта ишлаш" мавзусини ўқитишда интерактив методлардан фойдаланиш методологияси
7. //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5.
8. Бўрибоев А. А. Олий таълим тизимидаги ўқув фаолиятини ташкил этишда мустақил ишларнинг роли //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 1051-1055.
9. Бўрибоев А. А. Кимё фанидан мустақил ишларни ташкил қилишда кўп танловли тест топшириқларидан фойдаланиш //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 875-880.
10. Bo'riboev A. A., Hakberdiyev S. M. Kimyo fanini o'qitishda individual va differentsial yondashuv //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 348351.
11. Бўрибоев А. А., Хакбердиев Ш. М. Олий таълим муассасаларида кимёвий лаборатория машғулотларини такомиллаштиришнинг ўрни //Science and
12. Education. – 2022. – Т. 3. – №. 3. – С. 352-355.